

Kinayeli Anlatımın Yorumsal Değeri

Yrd. Doç. Dr. Galip YAVUZ*

Özet

Bu makalede kinayeli anlatım ile düz anlatım arasındaki dilsel farklılığı ortaya koyarak iki ayrı anlatım tarzının zihinsel arka planını aydınlatmaya gayret ettik. Ardından iki üsluptan kaynaklanan yorum farkını ortaya koymaya çalıştık. Bunu yaparken Arap belâgatının bu konudaki kriterlerinden yararlandık.

Anahtar Kelimeler: Kinayeli anlatım, düz anlatım, dil, zihin

Abstract

In this article we have tried to shed light on the mental background of the two telling ways by putting forward the linguistic difference between the allusive telling and the plain telling. Thus we have tried to show the interpretation difference between the two ways. While doing this we have benefited from the criteria of the Arabic rhetoric in this subject.

Key Words: Allusive, Arabic rhetoric, interpretation

Giriş

Makalede hedefimiz, kinayeli anlatımın dildeki kullanım biçimlerinden söz etmek değildir. Zira bu bağlamda bir çok kaynak mevcuttur. Kısaca ana hatlarına işaret ederek anlatmaya çalışacağımız konuda asıl amacımız neden böyle bir anlatım tarzının seçilmiş olduğu sorusuna cevap aramaktır. Bunu yaparken hermeneutik' in kapsamına giren ve belâgatının kaçınılmazlarından olan kinayeli anlatım biçiminin Arap dili ve belagati içerisindeki kriterlerini önümüze birer ölçü olarak koyacağız. Özetle ifade etmemiz gerekirse bu kısa çalışmamızda Kuranda kinâyeli anlatım niteliği taşıyan yalnız birkaç ayet üzerinden, analitik yöntem uygulaması yapmağa çalışacağız. Başta Abdülkâhir Cürçâni, Sekkâkî ve Zemaşşerî olmak üzere bizler için psiko ve sosyo-linguistik bir tahlile gidebilmemizin kapılarını aralayan dilcilerin ışığından da faydalanıp, kinaye üslûbunun daha iyi anlaşılabilmesi yönünde bir perspektif ortaya koyma gayretinde olacağız.

Kinayeli Anlatım

"Kinaye" mastar kalıbında kullanılan bir kelimedir. "Kenâ" fiilinden olup lamel fiili "ya" lidir.¹ "vav" lı olduğunu söyleyenler de olmuştur.² Ancak birinci görüş her zaman tercih edile gelen görüştür. Terim olarak "tasrihin (açık ifade) terk edilerek yerine mana için gerekli olan lafzın konulması", "tasrih" in zıddı, bazen lafzın asıl manasının kast edilebilmesiyle birlikte başka bir mananın kastedilmesidir", şeklinde tanımlar yapılmıştır.³ Dolayısıyla kinâyeli anlatıma bir tür örtülü anlatım da diyebiliriz.

Kinâyenin Temel Öğeleri

Yukarıda koyduğumuz "kinâyeli anlatım" başlığının mefhûm-u muhâlifinden yola çıktığımızda ilk akla gelen, "düz anlatım" tabiri olacaktır ki bu da eşyayı zıddıyla anlamaya çalışmanın farkları idrak noktasında ki işlevselliğini göz önüne sermede etkili bir yoldur. Bu itibarla kinayeli anlatımla düz anlatım farkını çok kısa olarak ifade edebilmek kabilinden şu yargıdan hareket edebileceğimizi düşünüyoruz: Bir mananın düz anlatımı, kinayeli anlatımına oranla büyük ölçüde anlam daralmasına götüren bir sonuç doğurur. Mesela:

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ Arâf/ 189. ayetindeki mekniyyun bihi olan "nefsun vâhide" yerine bunu düz anlatıma dönüştürüp, yerine mekniyyun anh diye adlandırdığımız "âdem" kelimesini koyarak ademden kinâyeye dediğimizde gerek kavramsal olarak ve gerekse etimolojik olarak zihin "âdem" lafzı etrafında bir mana arayışına girecektir. Oysaki orijinal ifadedeki "nefsun vâhide" olduğu takdirde yine aynı şekilde tek bir nefis ifadesinin çağrışımları ve de anlam derinlikleri içerisinde oldukça farklı manalar ortaya çıkacaktır.

Bu anlatım tarzını lafızları yönünden üç temel öğeye ayırmamız gerekir. Bunlar;

- 1- Manaya işaret eden lafız (mekniyyun bih),
- 2- Kastedilen mana (mekniyyun anh),
- 3- Lafzın zahiri manasının kastedilmediğini gösteren karinedir.⁴

¹ Bkz. İbni Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 15/23, Daru sâdir, Beyrut, 1994; Ahmed b. Faris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, (Tahkik, Abdus's-Selam Muhammed Harun) 5/138, Daru'l-Cil, Beyrut, 1991; İsmail b. Hammâd el- Cevherî, *es-Sihâh*, (tahkik Ahmed Abdu'l-Gafûr Atar), 6/2477, Beyrut, 1984; Fadl Hasen Abbâs, *el-Belağatu Funûnuhâ ve Efnânuhâ*, 1/247, dâru'l-Furkân, Amman, 2004.

² Cevherinin şu beyti bu konuda şahit olarak kullanılmıştır: وَ اِنِّي لَأَكْتُوْ عَن قَدُوْرٍ بَغِيْرَهَا وَ اَرَبٌ اَحْيَانًا وَاَصْرَاحٌ "Ben bazen açık ve sarîh olurken çoğu kez kapalılığı yeğliyorum". Geniş bilgi için bkz. Cevheri, age, 6/2477; Muhammed Ahmed Rıza, *Mu'cemu Metni'l-Luga*, 5/116, Daru-mektebetu'l-Hayat, Beyrut, 1960; Ahmed b. Faris, age, 5/138.

³ ÖAbdu'l-Kâhir el-Curcânî, *Delâilü'l-i'ccâz*, Tahkik, ÖAbdu'l-mu'min Hafâci, s. 109-111, Kâhîre, 1976; Ebû Bekr Muhammed b. Ali es-Sekkâki, *Miftâhu'l-Öulûm*, s.402, Dâru'l-Kutubi'l-Öilmiyye, Beyrut, 1987; el-Hatîbu'l-Kazvîni, *el-İydâh*, 2/158, Dâru'l-Cil, Beyrut, 1992; İôsâ Ali el-Aökûb, *el-Mufassal Fî ÖUlûmi'l-Belâgati'l-ÖArabiyye*, s. 535, Dâru'l-kalem, Dubâi, 1996; Bedevî Tabâne, *Mu'cemu'l-Belâgati'l-ÖArabiyye*, s. 604, Dâru b. Hâzim, Beyrut, 1997; İsmail Durmuş, *DÎA*, c.26, s. 34, Ankara, 2002.

⁴ Fadl Hasen Abbas, age., 1/247.

Hassân b. Sâbit' in Hz. Peygamber için söylediği:

خلقت مبراً من كل عيب كأنك قد خلقت كما تشاء⁵

beytini iki şekilde anlamamız mümkündür. Birincisi: Her türlü ayıptan berisin. Sen nasıl istediysen öyle yaratıldın. İkincisi: sen her türlü ayıptan uzaksın, yaratılışında hiçbir kusur yoktur. Bu beytte kastedilen birinci mana ile birlikte ikinci mana da anlaşılabilir. Ama asıl olan ikinci manadır. Çünkü beyt'in birinci mısraında geçen ve her türlü noksanlıklardan uzak anlamına gelen مبراً lafzı ikinci mananın kastedilmesine karine teşkil etmektedir.

Manası yönünden ise kinayeyi yine üç kategoride değerlendirebiliriz. Bunlar;

1-Sıfattan kinaye,

2-Mevsuftan kinâye,

3-Sıfat veya mevsûfun izafe edildiği şey, başka bir ifadeyle sıfat veya mevsufun sahibinden kinayedir.⁶

"Sıfattan kinaye" anlamanın ölçüsü: Bir şeyin mevsûfunu sıfatıyla birlikte söyleyip sıfatın göstergesini kastetmektir. Mesela:

خديجة نووم الضحى

bu ibareyi olduğu gibi Türkçeleştirdiğimizde "Hatice kuşluk vakti çok uyur" gibi bir anlam ortaya çıkar. Ancak kastedilen çok uyumak değildir. Çok uyku müreffeh bir hayattan kinâyedir. Burada mevsûfun sıfatı zikredilip, o sıfatın göstergesi olan refah kastedilmiştir.⁷

"Mevsûftan kinâye" nin ölçüsü ise: Sıfatın bulunduğu yeri ya da şeyi zikredip mevsûfunu kastetmektir. Mesela Ahmet Şevkî bir mısraında :

ولي بين الضلوع دم ولحم⁸ Bana ait kaburgalarımın arasında kan ve bir de et var.

diyerek, kaburgalar arasında sıfatı kan ve et olan bir şeyi zekredip, kalbi kastetmiştir. Ancak yukarıdaki mısra da görüldüğü gibi burada zikredilen sıfatın tek olması şartı aranmaz birden fazla da olabilir.

Sıfat ya da mevsufun sahibinden kinayeye gelince burada ayrı bir durum ortaya çıkmaktadır. Zira böyle bir anlatım tarzında bir sıfatı zikrederken o sıfatın nisbet edilen kişide mevcut oluşu ya da olmayışı durumu hükme bağlanmaktadır. Mesela المؤمنون أعزاء dediğimizde nisbet ettiğimiz izzet sıfatının müminlere ait olduğunu belirtmiş oluyoruz.⁹ Yukarıdaki

⁵ Hassan b. Sabit divanı, s.21, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994.

⁶ Geniş bilgi için bkz. Sekkaki, age. s.403; İsa Ali el- Aôkub, age. 537-538; Fadl Hasen Abbas, age. 249-256; Tahir Muhammed ez-Zevbeôî, Nâsir Halavî, el-Beyân ve'l-Bedîd, s.13-114, Daru'n-Nahda, Beyrut, 1996;

⁷ Taş köprü Zade, Miftâhu's-Seade, 2/415, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, tarihsiz; Fadl Hasen Abbas, age. 249.

⁸ Ahmet Şevkî, eş-Şevkiyyât, 1/68, dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1992; Fadl Hasen Abbâs, age. 254.

⁹ Fadl Hasen Abbâs, age. 256.

ifadeyi olumsuzlaştırdığımızda ise, izzet sıfatının müminlere ait olmadığını söylemiş oluruz.

Kinayeli anlatımı bu kısa ifadelerle özetledikten sonra, iki önemli noktaya değinmek gerekecektir:

1. Mecaz Kinaye Farkı

İki anlatım tarzı arasındaki fark esas itibarıyla karinenin sebep olduğu farktır. Mecazî anlatımdaki karîne unsuru, kullanılan lafızdan gerçek mananın kastedilmiş olmasına manidir. Mesela: "Hamamda aslan var." denildiğinde akli karine olarak kullanabileceğimiz *aslan* denilen varlığın hamamda bulunmasının mantıksız ve aklen muhal oluşu, *aslan* kelimesinden kastedilen mananın kedigillere mensup ormanda ya da çölde yaşayan bir hayvan türü olmadığı, bu kelime ile o hayvan türünün sahip olduğu özellik ya da özelliklere haiz bir insanın varlığının amaçlandığı anlaşılmalıdır¹⁰. Oysaki kinayeli anlatımda yukarıda da belirttiğimiz gibi kinâyeli olabileceğini gösteren karinenin, kinâyeli lafzın asıl manasında kullanılabilmesine imkan tanıyabilir olmasıdır. Başka bir deyimle; üstü kapalı bir anlatım biçimidir. Farklı anlaşılmalara da müsaittir. Kinâyeli anlatımda kelimenin aslı manasının kullanılmış olması ihtimali ile birlikte, esas işaret edilmek istenen ikinci mana olması nedeniyle, etimolojik bir mananın dışında etimolojik olmayan bir anlamın hedeflenmiş olmasından dolayı, kinâyeye mecaz arasında ortak bir buluşma noktası vardır. Bu sebeptir ki kinâyeli kullanımın mecaz kapsamına girip girmemesi konusunda bir takım tartışmalar olmuştur¹¹. Özellikle de ortaya çıkardığı yorumsal durum nedeniyle K. Kerim'deki müteşâbih (üstü kapalı) ayetlerin dile dayalı kelâmî yorum tartışmaları hep mecazin felsefi arka planındaki varlığı ya da yokluğu üzerine odaklanmıştır.

2- Kinaye Ta'riz Farkı

Kinaye ve tariz arasındaki farkın daha iyi anlaşılır olabilmesi için kısaca ta'riz konusuna değinmek gerekir. Ta'riz: işaret ve teğayyür (değişiklik) anlamına gelen *telvîhât* sanatının çeşitlerindedir. Kapalıca itiraz etmek demektir. Bir tarafı gösterip diğer tarafı kastetmek olarak da tanımlanmıştır. Mesela bir öğretmenin öğrencilerine: " Çalışmayacak olursak sınıfta kalacağımıza şüphe etmemeliyiz" demesidir . Yani " Çalışmazsanız sınıfta kalacağınıza şüpheniz olmasın!" demektir¹². Aslında ta'rizde bir nevi halk dilindeki gibi " kızım sana söylüyorum gelinim sen işit" türü bir üslup vardır. Her ne kadar kinaye ile arasındaki benzerlik üstü kapalı anlatım olsa bile, asıl fark kinayede karine ile elde edilen manadır, ta'riz de ise

¹⁰ Geniş bilgi için bkz. Sekkâki, age. s. 402; Kazvîni, age.s.5/5; Musa Yıldız, *Bir Dilci Olarak Ali Kuşçu*, s. 143, Ankara, 2002.

¹¹ Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşi, *el-Burhân fî ūlûmi'l-Kurân*, Tahkik Yusuf Abdurrahman el- margaşli, 2/412, daru'l-Marife, Beyrut, 1994; Ūizz b. Abdu's-Selâm, *el-İşâratu ile'l-İcâz*, s. 63, Daru'n-Neşr, Beyrut, 1987. Taş köprü Zade, age. 2/415; Subhî Sâlih, *Mebâhis fî ūlûmi'l-Kurân*, s. 329, daru'l-Öilm li'l-melâyin, Beyrut, 1990.

¹² Tâhiru-l Mevlevî. *Edebiyat lûğati*.(neşre hazırlayan: Kemal Edip Kürkçüoğlu), s.159-161, Enderun kitabevi, İstanbul, 1973; Muhammed Hüseyin Ali es-Sağır, *Mecâzu'l-Kurân*, Hasâisuhû'l-Fenniyye, s.74, <http://www.rafed.net/looks/olom/quran/majaz/005.html>

siyâk yoluyla elde edilen bir mâna söz konusudur¹³. Yani birinde tek bir lafız yol gösterici olurken, diğesinde manayı belirleyen üslûbun bütünüdür.

Asıl hedeflediğimiz noktaya geçmeden evvel, kanaatimizce hatırlatılması gereken çok önemli bir husus; kinayeli anlatımın bir söyleyiş biçimi ya da bir söz sanatı olarak telakki edilip, geçiştirilmesinden çok öte, niçin kinayeli anlatım tarzının seçilmiş olduğu sorusuna cevap aranmasının gerekliliğidir. İnsanların kastettikleri bir manayı ifadede ederken, farklı tarz ve kelimeleri seçip, başka yerlere vurgu yapıyor olmaları vs. hepsi zihinsel geri planın farklılığından kaynaklanmaktadır. Ya da dilin her halükarda mantikî oluşu gerçeğinden hareketle ifade edecek olursak, o mantıksal kurguyla fizik dünyanın tekabuliyetidir diyebiliriz. Bu da bir anlamda dil ve zihin ilişkisi demektir¹⁴. Ancak bu ilişkiyi somut kılan geri plandakilerin ön plana çıkarılabilmesini sağlayacak olan, anlatımda seçilen kelimeler ve üsluptur. İşte biz bu makalemizde zihinsel geri planın yorumlanabilmesine ışık tutabilecek bir yaklaşım niteliğinde olması maksadıyla üslup karşılaştırması metodu kullanarak bir bakış açısı sergilemek istedik. Seçtiğimiz örneklerin Kur'an-ı Kerimden olmasının sebebi ise Kur'anın Arapçanın en üst düzey, dolayısıyla yapısal ve anlamsal geri plan itibariyle biri biriyle tam uyumlu olan en ciddi metin olmasından dolayıdır. Bu kabilden olmak üzere şimdi pratikteki kinayeli anlatımın yansımalarına geçelim.

Yorumsal Sonuçlar

Nisa suresinin 24. ayetinde geçen

"بِأَمْوَالِكُمْ مَحْصَنِينَ غَيْرِ مُسَافِحِينَ" وَاَجَلَ لَكُمْ مَا وَّرَاءَ ذَلِكَ أَنْ تَبْتَغُوا (bunların dışında kalanlar ise, iffetli yaşamak ve zina etmemek şartıyla mallarınızla (mehirlerini verip) istemek size helal kılındı) ayetindeki غير مسافحين lafzını cümle bütünlüğü içerisinde tahlile tabi tuttuğumuzda:

غير مسافحين lafzı, mekniyyun 'bih

غير مزائين lafzı mekniyyun anh' dir.

Birinci şıktaki anlamın değil de ikinci şıktaki, yani "zina etmemek şartıyla" manasının amaçlandığını gösteren, siyâk içerisinde elde ettiğimiz manevî karine olmak üzere, daha önceden değindiğimiz üç ögenin ortaya çıktığını görürüz. Bu bağlamda yukarıdaki ayeti düz anlatıma dönüştürmek istediğimizde ise:

¹³ Celâleddin Abdurrahman es-Suyûtî, el-İtgân fi Ŗulûmi'l-kurân, /63, Mustafa el-bâbî el-halebî, Mısır, 1978; Fadl Hasen Abbâs, age.s. 2/259; Tâhir Muhammed ez-ZevbeŖî, age, s. 120.

¹⁴ Başta Abdu'l-Kâhir el-Cürçânî olmak üzere geçmişten günümüze kadar bir çok dilci, dil ve zihin arasındaki kurulması gereken ilişkinin ölçülerini belirlemeye çalışmışlardır. Örneğin: Bir cümle tekitsiz olursa ön yargısız, cümlede iki ya da daha çok tekit unsuru bulunursa, inkar veya yalanlama anlamı taşır vs. yaklaşımlar hep bu çabanın ürünüdür. Çağdaş dilcilerden Noam Chomsky, (çev. Ahmet Kocaman, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2001.) ise *Dil ve Zihin* adlı kitabında bu ilişkinin yollarını arama gayreti içindedir.

¹⁴ Bkz. Carullah ez-Zemahşerî, el-Keşşâf Ŗan ğavâmid'i't-Tenzil, 1/497, tarih ve basım yeri belli değil; Kurtubî, *el-CâmiŖ li-Ahkâmî'l Kur'ân*, 5/80, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1988; Şehâbuddin Mahmud el-Âlûsî, *Ruhul-meŖâni*, 5/4, Dâru İhyâ'u'r-Râsu'l-Arabî, Beyrut.

"واحل لكم ما وراء ذلكم أن تبتغوا بأموالكم ممتنعين من الفسق غير مزانين"¹⁵

şeklinde açabiliriz. Yine aynı şekilde kinâyeli anlatım örneği taşıyan aynı surenin 25. ayetindeki محصنات ve مسافحات lafızlarını da benzer tahlile tabi tutup açılımını da aynı minval üzere yapabiliriz. Fakat burada asıl bize düşen iki ayrı anlatım biçiminin ayrı ayrı yorumlanarak, aradaki farkın ortaya çıkarılmasıdır. Yorumu geçmeden önce yapılması, gerek mekniyyun bihi ve gerekse mekniyyun anh olan

، مسافحة ، حصن، زنا lafızlarını kısaca etimolojik ve semantik açıdan ele almamızdır.

تباغي المرأة تزاني şeklinde rubai olarak زنا يزني، زنى، manasında istemek arzu etmek olarak kullanılmıştır. Sülası olarak ise darlık anlamında زنى عليه yani ضيق ve aynı zamanda uzamak kısalmak anlamlarında kullanıldığını görüyoruz¹⁶. Zaman içerisinde özellikle Kur'anın gelmesiyle birlikte bu kelime haramlar ve helaller kapsamı içerisinde yeni anlamlar kazanıp, ahlakî ve hukukî bir kavram olarak bugünkü zihinlerde çağrıştırdığı anlamı elde etmiştir¹⁷.

حصن، يحصن، حصانة ، حصن engel olmak , korumak anlamlarında kullanılmıştır. Arap dilinde الدرع الحصين yani koruyucu zırh , حصنت المرأة yani: evlendi¹⁸ bir anlamda kadın kendisini korudu demektir. Arap dilinde ata hisân denmesinin nedeni de üstündeki biniciyi korumasından dolayıdır. Yine benzer bir yaklaşımla Araplar bütün silâhlara koruyucu vasfından dolayı "hisân" adını vermişlerdir. Bu kelimeyle ilgili diğer bütün kullanımlar aynı mihver etrafında dönmektedir¹⁹. Yukarıda da belirttiğimiz gibi kelimenin semantik gelişimleri aynı etimoloji üzerine kuruludur.

سافح kelimesi مسافحة mastarından sülası'sine bir harf ilave edilerek elde edilmiştir. Sülâsiden mastar olan سفح suyun aktığı dağ yamacı, dağın adeta geriye yaslanır gibi durduğu yer, dağ eteği, yaş akıtmak, anlamında bir beytde:

مُفَجَّعة لا دفع للضئيم عندنا

سوى سَفْحان الدَّمع من كل مَسْفَح

¹⁵ Bkz. Carullah ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ûan ğavâmidî't-Tenzil*, 1/497, tarih ve basım yeri belli değil; Kurtubî, *el-Câmiû il-Ahkâmî'l Kur'ân*, 5/80, Daru'l-Kutubi'l-Ölîmiyye, Beyrut 1988; Şehâbuddin Mahmud el-Âlûsî, *Ruhul'-meânî*, 5/4, Dâru İhyâu't-Râsu'l-Arabî, Beyrut.

¹⁶ Geniş bilgi için bkz. İbni Manzûr, age. 14/359; Ahmed b. Fâris, *Mûucemu Mekâyisü'l-Luga*, 3/26; Cevherî, age. 6/2368.

¹⁷ Zina kavramı, K. Kerimin bir çok ayetinde ve Hz. Peygamberin bir çok hadisinde kavramsal manada kullanılmıştır. Ancak kavramsal anlamın alt zeminini oluşturan mana esas itibarıyla henüz kavram olmadan önceki etimolojik mana olmuştur. Kanatimizce kinâyeli anlatımlarda kelimenin kök manasının da kastedilmiş omasına izin veren bir üslup mevcuttur. Zaten bu nedenledir ki cümleyi kinâyeli anlatıma hamledebiliyoruz. Bizim asıl konumuz burada yukarıdaki kavramların etimolojisinin ya da semantiğinin ayrıntılarını araştırmak olmadığı için fazla tafsilatına germedik.

¹⁸ Muhammed Ahmed Rıza, age. 2/106.

¹⁹ Bkz. İbni Manzûr age. 13/ 119-120-121; Ahmed b. Fâris, *Mûucemu Mekâyisü'l-Luga*, 2/69:

Yani: " Her tarftan göz yaşı akıtmanın dışında acıyı elemi dindirmenin yolu yok "

diyerek bu kelimeyi akıtmak anlamında kullanmıştır. Zina anlamına gelmesinin nedeni de; akıntısının engellenmesi imkansız suya benzetilerek gayri meşru ilişkiden kinâyeye olarak kullanılmasıdır, demişlerdir.²⁰ Yukarıdaki kullanımların hepsinin bulunduğu ortak nokta *akmak* anlamıdır. **Mekniyyun bihi** ve **mekniyyun anhu** konumunda olan bu lafızların kısaca etimolojik ve semantik boyutuna değindikten sonra şimdi kinâyeli anlatım için belirlenmiş olan öğelerin sıfatları ışığı altında, önce ayetin kinâyeli anlatımlı cümlesini, sonra da düz anlatımlı cümlesini tahlil etmeğe çalışalım:

" بَأْمَالِكُمْ مُخَصَّنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ "..... و اجلًا لَكُمْ ما وراء ذلكم ان تبتغوا" ayetinde öncelikle mekniyyun bihi konumunda olan "*musâfihîn*" kelimesinin müfaale kalıbından müşâreket ifade eden bir türev olduğunu, müşâreketin ise, karşılıklı iki kişi arasında gerçekleştirilen bir eylem olduğunu unutmamamız gerekir. İkinci olarak da bu kelimenin biraz evvel de belirttiğimiz gibi, gerek kök mana ve gerekse zaman içerisindeki semantik kullanımları itibarıyla *akıtmak* anlamının bir müsterek mana noktası olduğunu aklımızda tutmamız lazımdır. Bu itibarla ayete baktığımızda *karşılıklı akıtmak* anlamına gelen "*musâfaha*" sözcüğünün aynı zamanda hukuki bir sonuca işaret etmesi açısından da manidardır. Çünkü gayri meşru ilişkiler ancak bu boyutta, hukuki manada zina olarak nitelendirilip cezai müeyyideye tabi tutulur. Diğer yandan yine bu kelimenin dağ yamacı anlamına kullanılmış olması ise, ayette anlatılmak istenen eylemi son derece edebî, Kur'an edebîliğine ve estetiğine uygun bir yaklaşım içerisinde resmetmesi de ayrı bir anlatım örneğidir. Oysaki **sıfattan kinaye** olduğu mülâhazasıyla açıklayıcı nitelikte kullanılan, ayetin düz anlatımı diye de tanımlayabileceğimiz *غير مزانيات* ya da bir sonraki ayet için *غير مزانيات* şeklinde açılımını yaparak anlamaya çalıştığımızda ise oldukça farklı bir anlam çıkacaktır. Yukarıda belirttiğimiz zina kelimesinin kökeninde var olan arzu etmek, istemek anlamında *المرأة تزاني* cümlesiyle örneklendirilen manadan yola çıkarak, düz anlatımı anlamaya çalışırsak bu kelime ahlakî çerçevede İslam ahlak anlayışının sınırlarını belirlerken, öte yandan kinâyeli anlatımın manaya kattığı incelikleri, estetiği ve hukukî boyutu belirleyen fotoğrafı yansıtmamakla birlikte çirkin eyleme yaklaşmak manasından tutun da o eylemi gerçekleştirmek anlamının da çıkarılabilmesine imkan sağlamaktadır. Düz anlatımın insan zihninde oluşturması muhtemel fotoğraftan dolayı da bu bağlamda bu kelimenin seçilmiş olmasının daha uygunluğu söylenebilir.

Bir başka örnek olarak:

"... لا يَغْتَلِبُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ ..."

"Bir birinizin gıybetini yapmayınız. Tiksine tiksine ölü insan eti yemek ister misiniz" ayetini inceleyelim. Bu ibarede;

²⁰ Geniş bilgi için bkz. İbni Manzûr age. 2/486; Ahmed b. Fâris, *Mücmel'l-Luga*, 2/464.

²¹ Hucurât, 12.

- 1- Mekniyyun bihi: أكل لحم أخيه ميتا *ölü olan kardeşinin etini yemesi*;
- 2- Mekniyyun anhu: الافساد الذي تؤديه الغيبة *gıybetin sebep olduğu toplumsal bozukluk*
- 3-Lafzî karine olarak; لا يغتلب بعضهم بعضا *biri birinizin arkasından konuşmasın*
ibaresidir.

Ayetin bu bölümünde **mekniyyun bihi** (manaya işaret eden lafız ve-ya lafızlar) in zımında **mekniyyun anhu** (kastedilen şey) un sıfatlarını belirtmek suretiyle gösterilmek istenen manaya ışık tutulmuştur. ²² Bu bağlamda kinayeli ifadeyi düz ifadeye dönüştürmek istediğimizde; لا يغتلب بعضهم بعضا فان الغيبة تؤدي الى فساد المجتمع... ²³ (kimse kimsenin arkasından konuşmasın; çünkü bu toplumu ifsad eder). gibi bir açılım elde etmiş oluruz. Bu açılımda her ne kadar gıybetin toplumun ڭirlik ve düzeni açısından son derece olumsuz olduğuna işaret etse bile olumsuzluğun boyutlarını açıklayan bir ayrıntı ihtiva etmemektedir. Halbuki **mekniyyun bihi** olan

" أحب أحدكم أن يأكل لحم أخيه ميتا فكرهتموه " *tiksine tiksine ölü insan eti yemek ister misiniz*

ifadesinde ayrıca teşbîhî bir anlatımla gıybet etmeyi ölü eti yemeğe benzetiyor. Gıybetin bireysel ve toplumsal sağlık açısından yaptığı zararlara işaret ediyor. ²⁴ Ayrıca teşbihi anlatımdaki *müşebbeh'un bihi* ögesinin sıfatları itibariyle *müşebbeh* ten daha güçlü olması gerektiğini de hesaba kattığımızda kinayeli anlatımı daha iyi çözümlenebiliriz.

Yine sıfattan kinayeye örnek niteliğinde; ²⁵ قاصرات الطرف ayetini değerlendirecek olduğumuzda, aynı yaklaşım içerisinde ayeti düz anlatıma dönüştürsek yani,

قاصرات الطرف şeklindeki kinayeli anlatım yerine;

قانتعات بأزواجهن لا يشتهين غيرهن ولا ينظرن إلى غيرهن ²⁶

Zevceleriyle yetinirler, başkalarına ilgi nazarıyla bakmazlar,

²² Mekniyyun bih olan ibare eğer sıfatları açık bir şekilde belirtilmeyen tek bir kelimeden ibaret olsaydı bir önceki örnekteki gibi kelimenin etimolojisini ve semantiğini ele alacaktık. Bu durumda belirtilen vasıflar üzerinden analize gideceğiz.

²³ Müracat edebildiğimiz tefsirlerde أحب أحدكم أن يتكلم عن أخيه سوء ve benzeri bir açıklamada bulunmuşlardır. Bkz. Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'ül-Beyân fi te'vili'l-Kur'an*, 13/135, Daru'l-fikir, Beyrut, 1988; Ahmed İbrahim es-Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3/265, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993; Ahmed b. Mahmud en-Neseî, *Medâriku't-Tenzil Hakâiku't-Te'vîl*, 3/1682, Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1989; Muhammed b. Ali b. eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kâdî*, (Tahkik Abdurrahman Amîra), 5/58, Dâr'l-Vefâ, Mansûra, 1994. kanatımızca doğru olan yukarıda belirttiğimiz şekilde olanıdır. Çünkü zaten *gıybet etmeyiniz* diyerek, açıkça bir başkasının arkasından aleyhte konuşmaların yapılmaması gereğine işaret etmiştir. Tekrar ikinci defa aynı şeyi söylemiş olduğunu düşünmek mantıklı olmamalıdır.

²⁴ Muhammed Hüseyin et-Tabatabâî, *el-Mizân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, 18/327, Muessesetu'l-ÖAlâ, Beyrut, 1991.

²⁵ Rahman, 56.

²⁶ İbrâhim es-Semerkandî, age. 3/310.

şeklindeki düz anlatımı koyduğumuzda, kinayeli anlatımdaki anlam derinliği kaybolur. Zevceler arasındaki saygı ve sevginin boyutlarına aynı zamanda başka hiç kimseye ihtiyaç ya da özentili duyurmayan fevkalade sıfatlara haiz olduğuna işaret eden, *قاصرات* sözcüğünün kökü olan *قصر* kelimesinden çıkarttığımız *uzunun zıddı, önem vermek yetinmek, daraltmak, noksanlaştırmak, (sınırlı oluşundan) dolayı yatsı vakti, imtina etmek, acze düşmek, hapsedmek, sınırlamak, başkalarının giremediği ev, hurma ağacının kökü, gerdanlık, (herkese açık olmayışından dolayı) köşk saray vs.*²⁷ manalar ise, mekniyyun anı ögesini anlayabilmemizde önemli ip uçlarıdır. Biz bu ip uçlarıyla varlıkların yaklaşım tarzlarını ve bir çok özelliklerini tasavvur etme imkanı bulabiliyoruz. *طرف* sözcüğünden elde ettiğimiz *bir anlık bakış, göz açıp kapamak, istifade edilen, sözünde durmak, meşgul olmak, sözün en hoş gideni*²⁸ gibi manalar yukarıda işaret ettiğimiz mülahazalarımıza birer dayanak teşkil etmektedir. Oysaki düz anlatım bize bu imkanı tanımayacaktır. Asıl anlatım tarzının yerine koyduğumuz *قنع* kelimesinin kısaca etimolojik ve zaman içerisinde kazanmış olduğu semantik gelişimi incelediğimizde, *razı olmak, boyun eğmek, sesini yükseltmek vs.*²⁹ anlamlarda kullanılmış olduğunu görürüz. Mekniyyun bihi konumunda olan *kâsîrât ve tarf* kelimelerinin oluşturduğu "eşlerinden başkalarına iltifat etmeyen dilberler" ibaresinin orijinal lafızlarının taşıdığı anlam derinliği, dilberin bakışındaki nezaheti vafeden mana, mekniyyun anı konumuna yerleştirebileceğimiz *ولا ينظرن إلى غيرهن ولا يشتهين غيرهن* yani zevceleriyle yetinirler, başkalarına ilgi nazarıyla bakmazlar ibaresinde mevcut değildir.

Sonuç

Zihin ve dil ilişkisi bağlamında ele almaya çalıştığımız bu konunun ana mihverini, bir çeşit anlatım biçimi olan kinaye üzerine oturttuk. Bu bağlamda Arapçanın en önemli metni olan Kur'an ayetlerinden örnekler seçtik. Seçtiğimiz örnekleri öğelerine ayırdıktan sonra, adeta başka bir zihinsel arka plana taşıyarak, ortaya çıkan farkı anlamaya çalıştık. Gördük ki üslup ya da anlatım tarzı, zihinsel tasarımın bir nevi kalıbı niteliğini taşımaktadır. Aynen zarf mazruf ilişkisinde olduğu gibi. Kanatimizce pek alışık olunmayan böyle bir analitik yöntem takip edilerek, daha sağlıklı ve tutarlı yorumsal sonuçlara ulaşmada kolaylık sağlanabilir.

²⁷ İbni Manzûr, age.5/100; *mu'cemlu'l-Luga*, 3/756; Muhammed Ahmad Rıza, age. 4/578-59;

²⁸ Bkz. İbni Manzûr, age. 2/215; *Mu'cemlu'l-Luga*, 2/594-595; *Mu'cemu Metni'l-Luga*, 3/599.

²⁹ Bkz. İbni Manzûr, age. 8/297-302; *mu'cemlu'l-Luga*, 3/735; Muhammed Ahmad Rıza, age. 4/660-662.